

ARIANNA QUARANTOTTO

QUEM VERBA NON SANANT, VERBERA SANANT: ILIJA OKRUGIĆ BOHÓZATA

1971-ben Northrop Frye azt állítja a *Poétique*-ban, hogy a mítosz és az irodalom állandó változásnak van kitéve, folytonos elmozdulás történik egyik kategóriából a másikba, tehát ha a mítoszok mitológiát alkotnak, akkor az irodalom egy zárt képzeleti *corpus*-ban, egy feldolgozott mitológiában jön létre. A mítosz sajátos formái ezáltal az irodalom szabályaivá és műfajaivá válnak. Így az ősi aranykor mítosza a pásztorköltészetben szerveződik újra, az emberi lét dekadenciája az irónia szintjén jelentkezik, a hősiesség mítosza a regényes előadásmód szabályait szolgáltatja.¹ Valójában – véli A Valle – „az irodalomba került néphagyományi és mítoszelemek, bár olykor *átalakulnak*, amint Frye állítja, amint átkerülnek az irodalomba, gyakran az irodalom keretén belül identitásuk szempontjából számottevő változások nélkül élnek tovább”.² Az előbbi állításokból kiindulva, a garabonciás mítoszt – aki az emberi nyugtalanság és tudásvágy közvetítője, az emberi természet ismerőjeként pedig a csalások mestere – a bohózatirodalom konvenciójának tekinthetjük, mely a mesében és a népi elbeszélésben gyökerezik. Mítoszként egy történelem fölötti múlt nyomait hordozza magán, melyeket nem érint az idő múlása, irodalmi konvencióként azonban folytonosan elmozdul az állandó változásban levő valóság követelményeihez igazodva, melynek szereplőnk jelképévé válik. Ez alkalommal is a rongyos, bolyongó, ravasz és moralista diák szerepébe bújik, akire a népi képzelet a természeti csapások felelősségét hárítja. Ilija Okrugić garabonciásáról van szó, aki Srijem környékén barangol, Szerbia, Horvátország és Magyarország között.³

¹ Vö. Northrop FRYE: *Littérature et mythe*. In *Poétique*. 8., 1971. 496–497.

² D'arco Silvio AVALLE: *Dal mito alla letteratura e ritorno*, Milano, 1990. 14.

³ ILIJA OKRUGIĆ (Srijemac vagy Srijemac néven ismert) Srijemski Karlovceiben született 1827-ben. Szülővárosában teológiai tanulmányokat végez, majd Janko Tombor irodalmár irányításával folytatja a latin és a görög, illetve a német, francia, olasz, szlovák nyelvek tanulmányozását. Strossmayer püspöke 1850-ben pappá szenteli. Papi feladatai folytonos utazásokra adnak alkalmat Horvátország és Szlavónia között, ezek az utak pedig lehetővé teszik a szláv nép hagyományainak és szokásainak a tanulmányozását. Élete utolsó harminc évét, 1866-tól 1897-ig, Petrovaradinban fogja tölteni, Srijem vidékén. Irodalmi munkái közül megemlíthetjük versköteteit: *Srijemska vila* (Srijem tündére). Osijek, 1864.; *Glasinke srčanice* (Vakmerő szonettek). 1874.; komédiáit: *Saćurica i šubara ili Sto za jedan* (A kenyérkosár és a szőrmesapka, avagy Száz az egyhez). Osijek, 1864.; *Grabancijaši ili batine i ženidba* (A Garabonciások, avagy ütlegek és házasság). Novi Sad, 1874.; elbeszélő költeményét: *Sveti Ivan Kapistran, pobjednik Turaka kod Biograda 1456* (Kapisztrán Szent János, a törökök leverője Boigradnál 1456-ban). Novi Sad, 1892.

A kezdőjelenetet ismerjük már: éjfélkor tizenkét diák a *Vrzino kolónál* gyülekezik, a tündérek vidám hívásának engedelmeskedve. A tündérek együtt jelennek meg s vidám dalokra fakadnak. Egyikük előveszi a „titkos könyvet”: ez ruházza fel bölcsességgel és varázserővel a garabonciást. Ezután a diákokon a sor: egyenként mindegyiküknek fel kell fednie a varázsigét, melyek segítségével bájitalokat, varázscseppeket lehet készíteni különleges füvek kivonatából, s melyekkel egymásba lehet bolondítani az önféjú szerelmeseket, meg lehet szelídíteni a makacs feleségeket, vagy egészséges gyermekeket lehet világra hozni. A szerzői képzelet ezúttal pontosan meghatározza a tündérek azonosságát: a szerb, dalmát, horvát sremica, bačvanka és banačanka tündérrel van itt dolgunk. Nem nehéz neveikből kiolvasni a szerző azon törekvését, hogy a balkáni félsziget különböző vidékeit átölelő történelmi-kulturális világot ábrázoljon, mely a hagyományokban és a népi képzeletben közös gyökérre és erős egységérzetre talál. A néprajzi tanulmányok és a helyi szokások iránti érdeklődést egyrészt a romantikus hagyomány tartja, táplálja – melybe Okrugić jogszerűen illeszkedik –, másrészt pedig az akkor virágzó illirista mozgalom. Rakovac, Demetar, Mažuranić, Babukić látogatása Zagabriában, s főleg Strossmayer tanításai Okrugićot a pánszláv eszméknek megfelelően nevelik, illetve egy egységes etnikai és kulturális mozaik gondolatának értelmében, mely magába olvasztja Horvátországot, Likát, Szlavóniát, Srijemet, Dalmáciát.⁴ Íme tehát a tündérek ábrázolásai. Már Velimir Gaj művében diadalomra jutott a szláv testvériségérzet⁵, de Okrugić elsőként veti fel a szerbek, horvátok, magyarok együttélésének gondolatát Srijem vidékén, a tolerancia nevében elfogadja a különböző hiteket és nyelveket, az ekavot és jekavot, s kedvét leli abban, hogy szövegeiben neologizmusokat alkosson magyar és német szavak alapján.⁶ A garabonciás szerepeltetése tehát annak a tudatnak a következménye, hogy diákunk egy olyan valóság jelképe, mely csak látszólag heterogén, miközben közös gyökérre talál a dunamenti mágikus hiedelmek, illetve a mitológia világában.

Ezúttal két garabonciással van dolgunk: az első, Toša, kit szeretet és testvéri érzések fűtenek a nép iránt (az igazi garabonciás), a másik pedig Jevrem, a nihilista és materialista filozófus (egy hamis garabonciás), aki csak ütlegek árán válik az igazi erkölcsi értékek követőjévé. Maga a szerző magyarázza meg, hogy mi készítette arra, hogy két garabonciás diákot szerepeltessen: „[...] két ellenfélre volt szükségem, egyiket Toša képezi, az igazi garabonciás, mely nem olyan, amilyennek a népi hagyomány bemutatja őt. Kezdetben egy szeleburdi és csavargó diák, aki Jelka, az egyszerű parasztlány iránt érzett szerelme következtében magába száll és jó útra

⁴ Vö. Nikola BATUŠIĆ (szerk.): *Pučki igrokazi XIX stoljeća* (XIX. századi népi előadások). Zagreb, 1973. 119–120.

⁵ Vö. Velimir GAJ: *Grabancijaš preporodjen. Starinski narodovid u slikomjeru* (Az újjászületett grabancijaš. Régi népi ábrázolás a festői képzeletben). Zagreb, 1881. III–XI.

⁶ Vö. Nikola BATUŠIĆ (szerk.): *Pučki igrokazi XIX stoljeća*. 120.

tér. A másodikat, a nihilista Jevremet a külföldi tanulmányok tévútra viszik, de az ügyes Toša [...] észhez téríti [...].”⁷ Vidám alakok egész közössége kering körülöttük, melyek megfelelnek egyrészt a mese logikai szerkezetének (megtaláljuk itt az igéző tündéreket, egy királyt, a lányát, egy boszorkányt, egy mindenhez értő nagynénit), másrészt viszont egy reális társadalmi háttérrel alkotnak, egy olyan faluét, melyben parasztok, pásztorok, rablók és boszorkányoknak hitt nagyanyók laknak. A történet fonala Toša kezében van: ő vezeti a cselekményt, félreértéseket teremt, s úgy irányítja a történetet, hogy minél jobban elérhesse céljait. Így, a képek folytonos elmozdulása és a cselekménymozzanatok véget nem érő egymásra tevődése révén szerepcserék, szökések, szöktetések, korosztályok összecsapásai és megtalált szerelmek tanúi lehetünk (még garabonciásunk is menyasszonyra talál!). A *commedia dell'arte* szerkezetét ismerjük fel itt, valamint a boccacciói ravaszsgót, a Držićre valló szójátékot, s természetesen a népi hagyomány elemeit, melynek Okrugčić nagy ismerője volt.

A cselekmény *in medias res* módon kezdődik. A prológusban szereplő tizenkét diák és a tündérek eltűnnek, miközben feltűnnek a pásztorok, kik panaszkodnak a tönkrement termés miatt, melyet egy garabonciás keltette eső rontott meg. Mišo, az egyik pásztor így írja le őt:

[...] висок је, велике главе, велике и разбарушене кике, која му чак и кроз подерану капу стрши, ху, ху! пак очијух као да из њих ватра сиева, ху, ху! пак сав издрпан, подеран; има још велико јапунце и то извотано, да у њем неби могао миша ухватити, [...] и кажу отуд, што он облаке води и грмљанину, пак су муње јапунце извотале, ху, ху, ху! [...]⁸

S nem is várat sokat magára: meglepetésszerűen jelenik meg, miközben a pásztorok bájitalokról mesélnek, melyeket egy öreg boszorkány készít. Ijedten szétrebbenek, Toša pedig elkeseredik a rossz fogadtatás miatt, melyben faluja lakói részesítik, kiket elbűvöltek »baba Toba« szereplőnkéről szóló fantasztikus története:

Toša [...] Не чудим се, што сам по Хрватској и Славонији свуд као такав сматран био, ал у мојем родном Сриему таква празновиерја наћи, том се нисам надао, то је и сувише. [...] Е легаи чуда, куд мене моје ћаковање доведе, да се морам као авет странпутицом и кришком клатити, од народа крити, глад и голотињу

⁷ Ilija OKRUGIĆ: *Грabanциаши или батине и женидба* (A garabonciások, avagy ütlegek és házasság). 174.

⁸ Уо. 19. [...] Magas, nagy feje van, dús, összekuszált hajtincsei kiugranak rostaszerű kalapjából, hu, hu! Szemeiből mintha tűz villámlana, hu, hu, ruhája szakadt és rongyos; egy nagy köpenye is van, mely annyira lyukatos, hogy egy egeret sem lehetne megfogni vele, [...] s azt mondják, hogy felhőt és jégesőt hoz, s emiatt a villámok kilyuggatják a köpenyét! [...]

сносити, од батинах, буђах, лиевчях, вилах, и металах ударце трпители, кад ме гдје год људи ухвате.[...]⁹

De a cselekmény csak Jevrem színrelépésével válik érdekesebbé és mozgalmassabbá: a hamis garabonciás, aki hosszas monológba kezdett az üres és értelmetlen létről, amint találkozik Tošával, filozofikus szópárbajra kel vele. Így hát mindketten elénk tárják elmélkedéseiket a világról, az emberi létről, a lélek természetéről.

Јеврем [...] Душе, ха ха ха, какве душе, каквог вјечног духа? ха, ха, ха, лудорије...¹⁰

Тоша (за се) А овог треба личити.¹¹

Јеврем Душе? вјечитог духа? – Душа, тако само звана, дух вјечит, то сам ја! то је моје оно ја!¹²

A vita élénkebbé válik az ember és a világmindenség kapcsolata, illetve a lélek fogalma körül:

Јеврем [...] у свиету влада. „vis centripeta i centrifuga“. Дакле, као што сам ја сав средиште у овом свемиру, тако и на тиелу мом има средиште, а гдје је средиште, ту је оног покретала сједиште ...¹³

Toša válasza fölöttébb határozott: „[...] To je sillogismus cornutus.”¹⁴

A valódi és a hamis garabonciás elmélkedő – ironikus és tréfás – hangnemben folytatja a filozofáló perpatvart, még Cicerót is bevonva a vitába. Ékesszólásukat igen mulatságos latinus nyelvezet teszi tudományossá:

Јеврем [...] А тко си ти који се усуђујеш мене у мојм филозофско-натуралистичко-материалистичко-нихилистичко-докторским-експериментацијама бунити?¹⁵

⁹ Ilija OKRUGIĆ: *i. m.* 23–24. Nem csodálkozom, hogy Horvátországban és Szlavóniában mindennél üldöznek és garabonciásnak tekintenek, de hogy Srijemben ennyi babona legyen, ez már igazán több a soknál! [...] Lám, hova vezetett diákéletem: rövidítéseket kell keresgélnem, bujkálnom kell, akár egy szellem és titokban bolyonganom, rejtőznöm kell a nép előtt, el kell viselnem az éhséget és meztelenséget, a penészt, az ütlegeteket és a bitófát, amikor elfognak az emberek [...].

¹⁰ Uo. 31. [...] A lélek, ha, ha! Mely lélek, mely örök lélek? ha, ha, ezek csupa butaságok ...

¹¹ Uo. Ah, inkább kigyógyítani kellene ezt [a lelket].

¹² Uo. A lélek, a halhatatlan lélek? A lélek, ahogyan hívják, örök szellem, én vagyok! Ez az én énem!

¹³ Uo. 32. [...] A világban van egy ‘vis centripeta e centrifuga’. Tehát, ha én vagyok a világegyetem középpontja, akkor a testemben is kell legyen egy középpont, de hol van ez a középpont, honnan a mozgatóerő ered ...

¹⁴ Uo. [...] Ez egy sillogismus cornutus.

¹⁵ Uo. 33. [...] De hát ki vagy te, ki összezavarni merészelsz filozofikus-naturalisztikus-materialisztikus-nihilisztikus kísérleteimben? [...]

Тоша: Но шта ћеш самном? [...] Но, што ме мјериш тако? Ти ваљда мислиш да си сам сву мудрост кашиком покусао. 'Sed fuimus et nos Pergama quondam! Et saepe sub sordido paliolo latet sapientia'. Cicero III. Tusculanorum.¹⁶

A cselekmény e pontján, tudós idézetek és tudományos címek váltása között, a két garabonciás jártasságát bizonygatja a tudomány különböző területein:

Јеврем [...] Ја сам Artium liberarium et Philosophiae nec non scientiarum Naturae Doctor Parisensis et Heidelbergensis.¹⁷

Тоша А servus humillimus doctissime ac clarissime Domine duplex Doctor? Дакле Паризлија?¹⁸

Јеврем Ut figura docet.¹⁹

Mikor végül Тоша – felismerve akcentusát – megkérdezi Jevremtől, hogy szerb-e, ez utóbbi azt válaszolja, hogy a kultúra határok nélküli, és hogy bölcsként és tudósként ő nem tartozik egyetlen nemzethez sem: „[...] ја сам Cosmopolit”²⁰ – állítja tudálékos hangon!

Ez Okrugić első „célzatos” kijelentése: nem a szereplő horvátországi behatárolásáról van szó, melynek jelképévé válna így; a garabonciás a népi képzelet világához tartozik, mely nem ismer határokat, s Okrugić nem véletlenül Srijembe helyezi a cselekményt, mely legalább három kultúra határterületén helyezkedik el. Igazolást nyer a garabonciásnak a Duna menti világhoz való tartozása, hol a latin és szláv kulturális örökség, illetve a germán és magyar műveltség találkozásának lehetünk tanúi. Az ősi mondának csak moralizáló és oktatói hangnemét őrzi meg: bár a szín nem emlékeztet a jezsuita hagyományra, Okrugić mindvégig hű marad papi voltához, s diákját, akár Brezovački, nem teszi az elmésség és a ravaszság jelképévé, inkább azt a fáradtságot kívánja megvilágítani, mely hitvallásához és a helyes ismeretek megszerzéséhez vezetett. Maga a szerzőnk jelenti ki, hogy be akarta mutatni a keresztény hitnek a mellőzéséből eredő erkölcsi károkat, s hogy fedezékbe szerette volna helyezni népét a diadal-maskodó materializmus és nihilizmus elől.²¹

Okrugić ellentétekre építi vígjátékát: a jó és a rossz, az igaz és a hamis, a keresztény hit és az ateizmus, a tudatlanság és a bölcsesség; még a szereplők jellemzői és cselekvéskörei is korlátozottak: a hős (Тоша) és segédei

¹⁶ ПИЈА ОКРУГИЋ: *i. m.* 34. Mit akarsz tőlem? [...] Miért bámulsz így? Azt hiszed talán, hogy csak te vagy bölcs? 'Sed fuimus et nos Pergama quondam! Et saepe sub sordido paliolo latet sapientia'. Cicero III. Tusculanorum.

¹⁷ Uo. 34.

¹⁸ Uo. [...] Tehát párizsi?

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 35. Én világpolgár vagyok.

²¹ Uo. 173.

(a lányok) egyik oldalon, a másikon pedig ellenlábasaik (a tudós Jevrem és a tudatlan nép). A mese és a mítosz az egyik kategóriából a másikba való lépés által fonódik össze: a garabonciás azonban nem tetszeleg a bús és melankolikus merengő szerepében, már nem az örök igazságkeresésre ítélt magányos vándor, s a megszokott titokzatosság felhője sem lengi körül. Egyébként a valóság teremti az új mintákat, melyekhez a szereplők igazodnak, Okrugić művében pedig – aki állandó harcot folytat a babona és a pogányság ellen – a garabonciás kénytelen kilépni a transzcendens és a csodálatos szférájából. Itt nincs már varázslás, nem ismerjük a múltat vagy a jövőt, nem kérdezzük a csillagokat: diákunk elveszíti természetfölötti képességeit (s ezt kissé sajnáljuk is), s ismét a furfangos diák szerepében látjuk, aki mindig kész kicsúfolni a hiszékenyeket és a tudatlanokat. Általa jut kifejezésre a csalóka intelligencia, mely a bohózat mozgatórugóját képezi.²² Így hát Jevrem a következőket állítja a hitről:

Lárifári! стара клафурања, као и твој обљубљени Ciceró de natura Deorum и још старије оно 'natura naturans i natura naturata.' Нема ту ништа, ништа и опет ништа!²³

Toša úgy akarja becsapni Jevremet, hogy azt hiteti el vele, hogy azáltal válik valaki igazi nihilista filozófussá, ha magányba merülve a semmiről elmélkedik, s minden kényelmet nélkülözve egy barlangban él, akár Diogenész. Csak így ismerheti meg a lét igazi természetét, a bennünk rejlő ént. De Toša célja a valóságban egész más:

Тоша [...]изтјерат му из главе ту паризко швабску филозофију, материализам и нихилизам. Научит ће се он у Бога вјеровати, св. вјеру и свој народ љубити. [...] – А шта вели књига? 'Principia celeberrimorum Philosophorum' Spinoza, Schelling, Fichte, Kant, Voltaire, Rousseau, Hegel. А, ти су теби докторе и помели памет. А, ха, а ха [...]²⁴

S van-e jobb módszer az ütlegetésnél ahhoz, hogy megszabaduljon a nihilizmustól szegény filozófusunk? Kezdetét veszi tehát a hajsza, melyben az egész falu részt vesz, Jevremet pedig korbács- és vesszőütések közepette a király elé vezetik, hogy elítélje. Az egymást követő drámai fordulatok során az első női szereplők is feltűnnek: Jelka, ki vőlegénye elvesztését siratja, aki hat évvel ezelőtt ment el a faluból s többé nem tért vissza

²² Vö. Cesare SEGRE: *Teatro e romanzo*. Torino, 1984. 29.

²³ Ilija OKRUGIĆ: *i. m.* 35. Lárifári! Régi mondás, akár imádott Ciceród de natura deorumja s a még ősibb 'natura naturans e natura naturata'. Nem létezik semmi a természetén kívül.

²⁴ Uo. 41. [...] Kiverem a fejből ezt a francia-német filozófiát, a materializmust és a nihilizmust. Megtanítom Istenben hinni és a népet szeretni. [...] De mik ezek a könyvek? 'Principia celeberrimorum Philosophorum' Spinoza, Schelling, Fichte, Kant, Voltaire, Rousseau, Hegel. Teljesen elvették az eszedet, drága doktorom. Ha,ha, ha. [...]

(később kiderül, hogy Tošaról van szó), meg Krista, a király lánya, aki bártnője tanácsára elmegy Jevremhez – kit időközben tömlőcbe vetettek –, s szerelemre gyúl iránta. A szereplők megsokasodnak: megjelenik a nép és a király, illetve a hamis garabonciás, aki hasztalanul próbálja magyarázni az ellene irányuló vádakat:

Јеврем Чуо сам како се мудро мисли о свачем и о ничему; о оном што је се види и не види; што се позна и не позна, о оном што је над земљом, на земљи и под земљом; [...] знам како све што је на свиету, постаје, и како га нестaje; знам како се свака звиезда зове, како сваки цвиет, свака травка, свако биље, свако дрво, свака звиер; знам како се земља или свиет ова јоко сунца окреће.[...] ²⁵

És íme a nép válasza:

Земља стоји а сунце се врти око ње. ²⁶

[...]

То само знаду грабанчијаши. ²⁷

[...]

Да у тринајстој на врзином колу. ²⁸

A szerencsétlen Jevremnek nem marad más választása, mint búsan elmerengeni saját helyzetén:

[...] Глуп, дивји народ то, пун празновјерја... ја њекакав грабаницјиш! што је то? тко је то? не знам, нигда зато име ни чуо нисам; [...] Ја философски гоктор пред паорским судијама! [...] Да то у Паризу знаду Rector magnificus и професори моји, инфамним би ме прогласили... и право би чинили. [...] ²⁹

Rokonszenvünk ezúttal a hamis garabonciás felé irányul, aki tanulmányai és oklevelei ellenére, a ravaszabb és okosabb Toša áldozatává válik, ki mindig kész valakit megtréfálni és erkölcsi kisbeszédeteket hangoztatni. A fantasztikus elem itt nem a képzeleti, természetfölötti szférába való menekvés által jelentkezik, inkább a furfangosok és tréfát űzők, illetve a hiszékenyek és megtréfáltak ironikus játéka révén. A hangnem azonban mindvégig ironikus és felhőtlen marad. A Jevremre irányuló tréfa a pon-

²⁵ Ilija OKRUGIĆ: *i. m.* 62. Alaposan tanulmányoztam mindazt, amit eddig elmondtak a mindenről és a semmiről; a látható és a láthatatlan dolgokról, az ismertről és az ismeretlenről, a földön, földben és föld alatt levő dolgokról; [...] tudom, mi van e világon, tudom, hogyan keletkeznek és hogyan tűnnek el a dolgok, ismerem minden csillag, minden virág, minden fű, növény, fa, minden állat nevét; tudom, miképpen forog a Föld a Nap körül.

²⁶ Uo. A Föld mozdulatlan, a Nap pedig forog körülötte.

²⁷ Uo. Ezeket a dolgokat csak a garabonciások ismerik.

²⁸ Uo. Kik a tizenharmadik egyetemem és a vrzino kolonál tanulnak.

²⁹ Uo. 69–70. Te balga, civilizálatlan, babonás nép... én nem vagyok garabonciás! De mi is az [a garabonciás]? Ki az? Én igazán nem tudom, a nevéen kívül semmit sem tudok. [...] Engem, a filozófia doktorát, parasztok ítélnék el! [...] Ha megtudná ezt a párizsi Rector Magnificus és a tanárim, meggyaláznának... és jól is tennék! [...]

tos számításoknak, a hozzáértő gyakorlati felkészülésnek, az ügyességnek, valamint Toša ámító szavainak köszönhetően lesz sikeres:

[...] Placeat doctissime Domine proponere, из које материје вам воља: из Логике, Метафизике, Филозофије моралне, Етике ил' Антропологије, из Физике ил' Астрономије ил' Психо ил' Физиологије? [...] ³⁰

S bár Jevrem annyira tanult és művelt, hogy képes latinul társalogni, a valóságérzéknek mégis híján van: elméje tele van idegen fogalmakkal, német és francia romantikus regényekkel, mindez pedig elidegeníti népétől, kinek érzelmeit nem képes átélni, cselekedeteit nem tudja igazolni. Így hát nem hiányozhat Toša szavaiból a múlt fájjalása:

Тоша Да, да пуна духа, учености из швабских романа. Мани се оних које романе читају, [...] оних, које туђе језике уче, а својег се стиде, занемарљују га, сциенећ га протачким. Мани се таквих, [...] Еј! Док су наше кћери па макар и бољега рода, преслицом и вретеном се забављале, ткале, шиле, везле, својм се рукотвором поносиле, у кругу домаћности своје више се бавиле, [...] народ наш је боље стајао; боље су мајке, боље кћери рађале...А сад куд погледаш, саме помодарке, романарке. – Па зар није тако?³¹

Gyakran felhangzik a vígjátékra jellemző oktatói hangnem, Toša pedig nem szalasztja el az alkalmat, hogy hosszú diskurzusokba fogjon a hitről, a létünk alapját képező tartópilléréről:

Тоша [...] Пак на страну све филозофије [...] и како што се каже 'qui nescit orare, pergat ad mare' [...] Да брате, да! Вјера у Бога и у неумрлост душе, то су ти она два стожерна стуба. [...] ³²

De a vígjáték metateátrális elemeket is tartalmaz, melyek bár nincsenek hatással a cselekmény alakulására, előrevetítő vagy értelmező szereppel bírnak.³³ Gondolunk itt például a temetési jelenet leírására, a temp-

³⁰ Ilija OKRUGIĆ: *i. m.* 79. [...] Placeat doctissime Domine javasolni, hogy mely tárgykört választja: logikát, metafizikát, erkölcsfilozófiát, etikát vagy antropológiát, fizikát vagy asztronómiát, pszichológiát vagy fiziológiát? [...]

³¹ Uo. 83. Bizony, bizony, tele van német göggel és a regények tanaival. Ne törődj azokkal, akik e regényeket olvassák, [...] akik idegen nyelveket tanulnak és nem képesek anyanyelvüket használni, hanem elhanyagolják azt és alantásnak tartják. Ne törődj azokkal. [...] Jaj, jaj! Amikor leányaink, még a jobb családból valók is, a fonállal és az orsóval foglalatostkodtak, szóttek, fontak, horgoltak, a ház körül töltötték idejüküket, [...] népünknek is jobb dolga volt, jobb dolguk volt az anyáknak és jobb leánygyermeküket szültek... De most, bárhová nézel, csak regényeket bújó hölgyikéket lehet látni. Talán nincs igazam?

³² Uo. 97–99. [...] Hagyd a filozófiát [...] s ahogy mondani szokás, 'qui nescit orare, pergat ad mare' [...] Igen, testvérem, igen! Hit az Istenben és a lélek halhatatlanságában. Ez képezi a két táponton [...]

³³ Vö. Cesare SEGRE: *Teatro e romanzo*. 33.

lomi lopás történetére, melynek következménye a lányok elszöktetése lesz, illetve a cselekmény áthelyezése Sidből Mitrovicaba s végül Karloviciba. E leírásoknak köszönhetően válnak realiztikussá a szereplők és a képzeleti képek, a cselekmény pedig komikusabbnak tűnik, levetővé téve a szereplők nézőpontjának a megismerését is. Az utolsó két felvonás a családi fészektől való „eltávolodás” jegyében körvonalazódik, melyből Jevrem, Toša, illetve a két lány, Jelka és Krista viszontagságai erednek, kit a két garabonciás elszöktetett, hogy megszabadítsa őket néhány gonosztevőtől. Az első, a sok hányattatás után, melyek felebaráti szeretetre és hitre tanították, bevallja, hogy belefáradt már e tévelygő életbe és ideje lenne már hazatérni. Hosszú vándorútja végén Toša kibékül apjával, a két lány pedig bizonyoságot tesz a garabonciás mellett tanult fondorlatokról.

S íme végül a megoldás pillanata: nagynénjével való beszélgetése során Toša elmondja, hogy hat évvel ezelőtt ment el otthonról, és hogy édesapja bocsánatára áhítozik: ezután kiderül, hogy ő Jelka vőlegénye, akit a lány hat éve halottnak hitt. Ezután Kristán és Jevremen a sor: ez utóbbinak nem volt lehetősége viszontlátni a lányt, habár elbűvölte őt a tömlöcben peracet ajándékozó teremtés bája. Ekkor Jevremet – immár sokadszorra – ismét megráfáják, elhítelve vele, hogy a lány, akibe szerelmes lett, valójában rusnya. A tréfához ez alkalommal Jelka és Krista is csatlakozik:

Тоша [...] Audaces fortuna juvat! [...] то је прави грабанџиашлук! Пак гледј ти и дјевојаках! И оне се већ уз-а ме пограбанџашиле! [...] Тко би мислио да ће оне тако знати ђаволити. [...] А мојсиромах Доктор? Он ће морати још један пут на муке. [...] ³⁴

Természetesen minden jóra fordul, s Jevrem előtt felfedik a csalást. De filozófusunk bevallja, hogy nem bírja már a garabonciás életet:

Јеврем Мислим, како би било, кад би ја кући у Београд окренио, својем отцу, мени је већ доста то пшустоловства играбанџиаштва. ³⁵

Ugyanez a sors vár Tošara is, aki Jevrem segítségének köszönhetően elnyeri apja bocsánatát, amiért elszökött otthonról és azóta többé nem hallatott magáról. Elmeséli, hogy előbb Magyarországon volt, Kecskeméten, majd Zagabriában és Dalmáciában, ezután pedig sok más országban megfordult:

Тоша [...] Ту сам филозофију липо свршио [...] и што је још више за време вакацијах сву Хрватску и Далмациу пјешице пропутовао и тако наш народ још

³⁴ Cesare SEGRE: *i. m.* 140. [...] Audaces fortuna juvat [...] Hiszen ez garabonciás! S nézd csak ezekt a láncokat! Már ők is garabonciássá változtak [...] Ki gondolta volna, hogy képesek lesznek ily ördöngösségekre [...] Ah, szegény Doktorom! Ismét szenvedni fogsz. [...]

³⁵ Uo. 137. Azon gondolkodom, hogy milyen szép is volna visszatérni Belgrádba édesapámhoz. Igazán elegendem van már e bolyongó garabonciás életből.

више познавати и љубити научно. После тога одем у Златан Праг где сам свршио права и за време вакацијах опет сву Чешку, Моравску и Пољску, пак и Нјемачке њешто видио, ал што сам изучио међ народом нашим, то је најважније. [...]»³⁶

Mint minden olyan vígjáték esetében, amely ad valamit magára, itt is minden jóra fordul: a sok drámai fordulat végén legördül a függöny, hazatérnek a jó és rossz szereplők, az igazi és hamis garabonciások, mindenki a maga útján, nyugodtan és kielégülten, ki az ütlegeket, ki az intellektuális fáradsalmakat a számtalan bonyodalom és cselszövés szervezése miatt hagyva maga mögött. Az összecsapások és kibékülések, illetve a szökések és megtalálások játéka révén a vígjáték eleget tesz a műfaji követelményeknek. A garabonciás újjáélesztése céljából Okrugic a megszokott alkotóelemeket használja fel: sok játékosságot, egy kis gonosztságot, sok erkölcsiséget és bölcsességet. De elsősorban az átlagemberek világa képezi a vígjáték hátterét, a maga ősi képzeletével: a mítosz garabonciása ennek eredetét és sorsát értelmezi, általa jut jelképes módon kifejezésre e világ erényeivel és hibáival együtt, melyet szerzőnk figyelmes, s olykor éles és keserű iróniától sem mentes szemekkel vizsgál.

Így hát garabonciásunk minden idők jelképe lesz ismét, ez alkalommal inkább pap mint garabonciás, aki búcsúzáskor csak ennyit mond: „Quem verba non sanant, verbera sanant.”³⁷

³⁶ Cesare SEGRE: *i. m.* 152. [...] Itt [Zagabriában] végeztem filozófiai tanulmányaimat, [...] de az a legfontosabb, hogy a vakációk idején gyalogszerrel végigjártam egész Horvátországot és Dalmáciát, így megismerhettem népemet s megtanultam szeretni őt. Majd Prágába mentem jogi tanulmányok végett, s a vakációban meglátogattam Csehországot, Morvaországot és Lengyelországot, láttam egy keveset Németországból is; de az a legfontosabb, amit a nép között járva tanultam. [...]

³⁷ Uo. 171.